

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-53>

УДК 330.34(477):339.924(4)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ УМОВАХ

VALUE PRIORITIES TRANSFORMATION OF UKRAINE IN THE CURRENT CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Желобицький Ярослав Костянтинович

аспірант,

Державний торговельно-економічний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0277-6609>

Yaroslav Zhelobyts'kyu

State University of Trade and Economics

Стаття присвячена вивченню культурних та економічних цінностей як одного з елементів управління економічною реальністю. Метою статті є проведення аналізу передумов та напрямів трансформації ціннісних орієнтирів та пріоритетів в Україні. Розглянуто політичні детермінанти розвитку лібералізму та ліберальних цінностей як основи ринкової економіки в країнах Західної Європи. Визначено базові чотири найважливіші виміри культурних цінностей, які лежать в основі економічної та соціальної поведінки, модернізації. Встановлено, що перехід від одного до іншого культурного виміру забезпечує соціально-культурну, а як наслідок – економічну модернізацію. Підкреслено, що соціально-культурна модернізація є одним з факторів регулювання економічної реальності. Визначено ключові загально людські цінності як основу для культурної, соціальної, економічної трансформації в Україні в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: трансформація, ціннісні орієнтири, соціально-економічна парадигма, євроінтеграція, культурна парадигма.

The article is devoted to the study of cultural and economic values as one of the elements of economic reality management. The purpose of the article is to analyze the prerequisites and directions for the value orientations and priorities transformation in Ukraine. The work uses the method of analysis based on the study of literature in the field of value priorities transformation in European countries. The author consider political determinants of the liberalism development and liberal values as the basis of the market economy in the Western Europe countries. The article defines basic four most important dimensions of cultural values, which are the basis of economic and social behavior, modernization. It has been established that the transition from one cultural dimension to another ensures socio-cultural and, as a result, economic modernization. Socio-cultural modernization is one of the factors of regulation of economic reality. The key universal human values are defined as the basis for cultural, social, and economic transformation in Ukraine in the conditions of European integration. The transition from centralized to decentralized management, from collectivist to individualist values should become the basis for the value priorities transformation in Ukraine in the context of European integration. In the strategy of socio-cultural development of Ukraine, it is expedient to include measures to spread the importance of individualistic human aspirations and one's own responsibility for self-realization. This will contribute to the formation of the values of self-expression and personal growth, a change in cultural, social, and economic behavior. Practical value. Respect for women's rights, popularization of personal responsibility, and social equality are important components of socio-cultural modernization. Spreading the narrative of equality of different social groups, regardless of age, gender, income, status, should contribute to social equality in Ukraine. Social and cultural terms of human communities form a certain order of life, establish moral norms, traditions, behaviors, and so on.

Keywords: transformation, values, socio-economic paradigm, European integration, cultural paradigm.

Постановка проблеми. Культурні та економічні цінності є одним із елементів управління економічною реальністю. Дві моделі

економічної реальності показують взаємну залежність елемента «цінності» та інших основних елементів через існуючий між ними

зворотний зв'язок, що забезпечує циклічні зміни фундаментальних елементів. Зокрема, це відбувається в результаті побічного впливу діяльності та відмінностей між бажанням та результатом. Ціннісні орієнтири не можуть змінити себе всередині сфери цінностей, оскільки ця сфера спрямована у сферу існування.

Економічна реальність регулюється не лише економічними законами. Досить часто це визначається діями людей через їх бажання та вибір, які формують цілу сукупність економічних очікувань, соціальних норм, культурних орієнтирів та етичних уявлень про «добро». Звідси вона визначається цінностями, сформованими в процесі історичного розвитку суспільства. Соціальні та культурні терміни людських спільнот формують певний життєвий порядок, встановлюють моральні норми, традиції, види поведінки тощо. Комплекс, що визначає зміст та напрямок суспільної свідомості, називається «культурною парадигмою» і представляє фундаментальне бачення суспільства, яке включає комплекс фундаментальних уявлень про суспільство та особи цього історичного періоду. Кожна суспільно-історична епоха виробляє свою специфічну парадигму. Зміна парадигми йде паралельно з переглядом цінностей, норм та орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Соціальні та культурні цінності часто сприймаються людьми як основні смисли життя, які залучаються до різних форм суспільної діяльності або керуються своїм повсякденним життям [1-5]. Це значення, які значною мірою визначають ставлення індивідів до навколишньої дійсності, а також основні моделі соціальної поведінки людини. Ці цінності, з одного боку, визначаються історією та культурою певної нації, а з іншого – безперервно передаються з покоління в покоління [6, ст. 3]. Буквально кажучи, цінності – це соціальні гени, які визначають структуру та функціонування суспільних організмів, у яких нація живе та відтворює себе.

Найважливішим способом корекції орієнтирів власної вартості та ціннісних позицій внаслідок сприйняття результатів власної діяльності є зміна ціннісних шкал [7, ст. 2; 9, ст. 3]. Цінності безпосередньо впливають на будь-яку форму економічної координації, оскільки вищий ранг цінностей не тільки визначає сприйняття потенційними користувачами вищих ціннісних якостей, але також змінює спосіб використання та кореляцію дефіциту товарів та послуг загалом [8–10].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проведення аналізу передумов та напрямів трансформації ціннісних орієнтирів та пріоритетів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період останніх кількох років у Західній Європі відзначається значним зрушенням у суспільній свідомості. Незважаючи на пануюче переконання, що ліберальні цінності негайно розширяться, що є логічним наслідком Другої світової війни та глобалізації, яку вона спричинила, національно орієнтовані політичні сили почали знову з'являтися на політичній арені. Ця тенденція була викликана очікуваним розвитком етнічного націоналізму в пострадянських країнах, де національні політичні гасла зазвичай служать засобом маніпулювання електоратом і використовуються політичною елітою для досягнення своїх політичних цілей.

Крім того, зростання ролі націоналізму в політичному житті пострадянських країн обумовлено значною мірою тим, що національні проекти вбудовані в політичну сферу і не впливають на економіку, що призводить до розробки конфліктних стратегій. Не менш важливим є той факт, що політичні еліти пострадянських країн часто продовжують реалізовувати принцип етнічної «національності», притаманний громадянській політиці СРСР, що було своєрідним маркером для категоризації населення республік Союзу, а отже, здатне визначити фрагментацію державних кордонів. Слід зазначити, що, на думку зарубіжних дослідників, зростання політичного впливу націоналізму в пострадянських країнах викликається як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Безперечно, згадані фактори дають можливість, принаймні частково, зрозуміти причини зростання політичної сили націоналізму в пострадянських країнах. Однак їх вплив територіально обмежений і, отже, не дозволив би пояснити появу нової хвилі протистояння між лібералізмом та націоналізмом у євроатлантичному регіоні.

Слід зазначити, що, незважаючи на значні відмінності у сфері наукових інтересів дослідників, мисленні, їх наукові дослідження, вивчення передумов ціннісних орієнтирів, як і багатьох інших українських дослідників, здійснюється у контексті доктрини етнічних (культурних) та громадянських націй та переважає в сучасній українській національності. Більше того, деякі українські дослідники зазвичай не вдаються до ретельного висвітлення причин, з одного боку, нівелювання лібераль-

них цінностей в українському суспільстві, а з іншого – панування фундаментальних цінностей ідеології націоналізму у політичному світогляді та соціальних практиках українського суспільства. Така світоглядна парадигма українських науковців може бути наслідком тривалих періодів без громадянства в Україні, які, будучи невід’ємними частинами колективної пам’яті, визначають пріоритети наукових досліджень. Воєнні події останніх років мали не менш важливий вплив, оскільки вони, спричинивши роздробленість українських кордонів, зробили націоналістичну ідеологію надзвичайно привабливою не тільки для регіонів, які прагнуть обґрунтувати власну етнокультурну ідентичність та претендувати на своє право на незалежність, життя, але й для політичного істеблішменту. Останній використовує націоналістичні гасла, щоб відвернути увагу громадськості від соціально-економічних проблем та зосередитися на формуванні національних стратегій, спрямованих на консолідацію ідеологічно розколеного українського суспільства.

Поширення націоналістичних почуттів та відповідна їм риторика в українському суспільно-політичному світогляді спостерігається з 2014 р. Значною мірою ця обставина викликана фрагментацією державних кордонів та появою іміджу взаємного ворога, що визначає не лише консолідації населення, але визначає вектор подальшого геополітичного розвитку країни. Власне, цей факт, згідно соціологічних опитувань експертів Центру Разумкова, давно визначив ідеологічні та світоглядні пріоритети українського суспільства. Зокрема, українці у 2017 році надали неодмінний пріоритет тим політичним силам України, які орієнтовані на «захист національних інтересів України». Не вдаючись до оцінки висновків Г. Монбіо, який намагався обґрунтувати спільну віру глобалістів у рівність усіх людей, ми звертаємо увагу на спроби держав євроатлантичного регіону збалансувати подвійний потенціал націоналізму, який спочатку служив двигуном його успіху. Намагаючись уникнути формування соціальної лінії розколу, обумовленої етнічними факторами, принцип раціонального формування надетнічних громадянських цінностей, що ґрунтуються на «конституційному патріотизмі», економічному добробуті та мирі, що забезпечувало право на повний розвиток кожної окремої особи, що безперечно компенсувало існуючі етнокультурні відмінності, які були взяті за основу ліберально орієнтованої громадянської полі-

тики. Тим часом дуже поступове вкорінення цих цінностей, як цілком слушно зауважив Дж. Гайдт, трансформувалося в цілком законне бажання, з точки зору ліберально орієнтованої політичної сили, відкрити кордони, що призвело до високого рівня міграції, що вимагає інтеграції, не передбачало асиміляції новачків. Крім того, ліберали взагалі підтримували і підтримують підтримку транснаціональних організацій, навіть у тих випадках, коли вони вимагали зменшення національного суверенітету. На цьому тлі побудована політика мультикультуралізму, популярна в ряді європейських країн. Іншими словами, ефективна громадянська політика, яка спрямована на маргіналізацію ролі етнокультурних характеристик культури шляхом надання економічних та правових гарантій розвитку кожної особистості, стала однією з причин утвердження ліберальних цінностей Євроатлантичний інтелектуальний простір, тим самим спочатку сприяв національній консолідації, а згодом призвів до обмеження національного суверенітету. З огляду на сучасний світогляд та ідеологічні пріоритети українського суспільства, таку тенденцію можна вважати «регуляторною загрозою», яка призведе до зростання авторитарної динаміки в Україні. Враховуючи важливість патріотизму та національної гордості, обмеження державного суверенітету може сприйматися українцями як регуляторна загроза.

Перш за все, слід розглянути найважливіші теоретичні підходи до розуміння основних ціннісних орієнтацій, що дозволяє виробити модель оцінки соціального та культурного впливу модернізації на ціннісні орієнтири суспільства. Люди протягом свого життя стикаються з одними і тими ж проблемами і розробляють власну систему цінностей для найкращого вирішення виникаючих проблем. Оскільки системи цінностей є відображенням одних і тих самих проблем, тому вони порівнянні.

Одним із найповніших серед описів відмінностей між національними культурами є дослідження А. Хофстеда, який проаналізував 117000 анкет із 67 країн та запропонував 4 найважливіші виміри культури, описані нижче [4, ст. 4]:

1) Відстань потужності. Ця змінна означає ступінь нерівності між людьми, що зарховується населенням певної країни як нормальне. Низький показник говорить про відносну рівність у суспільстві, високий – навпаки. В організаціях цей показник показує

ієрархію управління, ступінь централізації та участь працівника у прийнятті рішень. Компанії, де цей індекс високий (більшість африканських, азійських та латиноамериканських графств, а також Франції, Бельгії, Італії та Іспанії), як правило, більш централізовані та менше допускають своїх працівників до прийняття рішень. У таких культурах працівники можуть боятися такого типу управління, який не відповідає їх культурному середовищу. У країнах з невеликою дистанцією влади діяльність компаній з високим ступенем участі працівників у прийнятті рішень буде більш ефективною.

2) Індивідуалізм – колективізм. Цей вимір показує, наскільки люди певного суспільства відчувають себе більш незалежними індивідами або членами групи. Високий показник спостерігається майже у всіх країнах з високим рівнем життя; навпаки, низький – у бідних країнах. Високий ступінь передбачає, що людина піклується про себе та своїх рідних, а також несе відповідальність за всі свої дії. У колективістських суспільствах з дитинства люди виховують повагу до груп, до тих, кому вони належать. Учасники групи очікують, що група захистить їх і візьме на себе відповідальність за те, що вони зобов'язані платити лояльністю у своїх стосунках із групою. В організаціях індивідуалізм знаходить вираження в автономії працівника, його особистій відповідальності за результати діяльності та винагороді за його особистий внесок.

3) Маскулінність – жіночність. Ці два полюси відображають те, як люди певної культури ставляться до таких цінностей, як наполегливість, успіх, конкуренція, впевненість у собі, які значною мірою асоціюються з роллю чоловіка; і до таких цінностей, як скромність і турбота, збереження теплих стосунків, які асоціюються з роллю жінки. Суспільство характеризується чоловічою основою, якщо воно сильно орієнтоване на ефективність, успіх та впевненість у собі, не виключаючи схильності до конфліктів та негативного ставлення до особистостей з характерною поведінкою. Жіноча культура приділяє більше уваги міжособистісним стосункам, збереженню навколишнього середовища, орієнтована на компромісні рішення та оцінює співпрацю. В організаціях цей критерій знаходить відображення на основі особистих заслуг, можливостей отримання більш високої зарплати, визнання, кар'єрного зростання.

4) Прагнення уникнути невизначеності. Цю змінну (індекс зниження невизначеності)

можна визначити як ступінь, при цьому люди будь-якої країни віддають перевагу структурованим ситуаціям на противагу неструктурованим. По-перше, існують чіткі і точні правила того, як повинні поводитися всі. У країнах з високим прагненням люди мають тенденцію демонструвати більш високе хвилювання та неприємності, гарячковість на роботі. У цих країнах переважає думка, що все, що не є «ми» і непризвичайне, є небезпечним; інакше це викликає інтерес і характеризується через толерантність до інших думок та звичок. Отже, у країнах з високим ступенем подолання невизначеності компанія, у якій правила чітко визначені, буде більш ефективною; у країнах з низьким ступенем цього показника потрібна більша свобода дій для отримання більш високих результатів.

Модернізація – це векторна зміна соціокультурної сфери, зменшення локальних та збільшення універсальних компонентів, мегатренд від локалізму до універсалізму. Модернізоване суспільство здебільшого стосується країн західної цивілізації та суспільств на останніх стадіях процесу модернізації. Ринкова економіка, приватна власність, обмін, конкуренція, наймана праця, прибуток домінують у людському суспільстві. Універсальний компонент включає правила, цінності та моделі поведінки. Рух до універсалізму багато в чому ідентичний руху до лібералізму в економіці та суспільстві та домінуванню раціонального світогляду. Процес формування цінностей високорозвинених країн Заходу (таких як приватна власність, права людини, конкуренція, конкурентоспроможність) тривав двісті років і витримав випробування часом. Ці цінності включені в усі аспекти життя людського суспільства (наприклад, економіка, етика чи мораль), і вони стають невід'ємною частиною світогляду Заходу. Однак може статися, що цінності в українському суспільстві не однакові. Процеси модернізації, які тривали два століття на Заході не дуже вплинули на встановлення в Україні західних цінностей, таких як індивідуалізм, приватна власність та протестантська трудова етика. Цінності сучасного ринкового суспільства впроваджуються повільно, натрапляючи на сильний опір людей. Це зумовлено відсутністю серйозного підґрунтя, основи – ідеології, яка може об'єднати ідеї сучасного суспільства, основними цінностями якого будуть економічна ефективність та раціональність, вільне підприємництво та приватна власність. Відсутність ідеології та стратегії її реалізації щодо

впровадження принципів вільного ринку в Україні не забезпечує процеси модернізації, зумовлює низку викликів не лише для еліти модернізації, а й для суспільства як цілого.

Громадяни України мають національний менталітет з подвійним характером. Про змішаний, навіть суперечливий характер свідомості свідчать дві основні моделі системи цінностей. З одного боку, існує постіндустріальна, індивідуалістична модель західного зразка, з іншого-патріархально-колективістська система цінностей, більш характерна для національної свідомості. Можна сказати, що процес модернізації не відбувся, але був процес запозичення фрагментів іншого культурного досвіду. Нові цінності самі по собі не викликають неприйняття більшості людей, хоча вони суперечать колишнім радянським ціннісним уподобанням – суспільній власності, соціальній справедливості, справедливості та роботі в команді. Водночас переорієнтація з трудових цінностей на споживчі цінності, всюдозволеність як ознака та наслідок падіння суспільної та приватної моралі, значне зниження життєвих цілей та мотивів діяльності викликають різке неприйняття у більшості людей. У зв'язку з цим з'явився дисбаланс між цінностями та інтересами, а відносини між людьми загострилися. Таким чином, у процесі трансформації України дві системи цінностей конфліктували між собою – ліберальна, що прийшла на зміну соціалізму, і традиційна, що формувалася протягом багатьох століть та зміни поколінь. Негативною рисою традиціоналізму є консерватизм, а що стосується лібералізму, то його головною ознакою є руйнівний характер бездушного змагання. Причиною цього конфлікту є неможливість стати інноваційною в українському суспільстві. Побудова суспільства нового типу вимагає адаптації кожним індивідом нових ідеалів, моделей поведінки, правил спілкування, мотивації роботи. Не всі українці здатні вирішити це питання. Це стало причиною поділу

на тих, хто здатний до інноваційної поведінки, і тих, хто не може цього навчитися.

Висновки. Основу нової системи цінностей можна побудувати на основі моральних принципів, загальних для багатьох країн модернізованого суспільства:

- повага до людини. Будь-яка людина має абсолютну цінність для громади, незалежно від матеріального багатства або будь-якого іншого показника;

- повага до праці. Тільки суспільно продуктивна праця, спрямована на зміцнення матеріального та духовного благополуччя всього суспільства, може стати основою суспільного піднесення особи та здобуття суспільного визнання;

- повага до професії та знань. Завдяки успішному навчанню та здобуттю знань кожен може завоювати гідне становище у суспільстві;

- повага до моральних цінностей. Принцип «Не тільки хлібом» підкреслює загальнолюдську культуру та мораль, без них не могло б бути жодної соціальної програми. Економічна доцільність не може порушувати кордонів моралі;

- обмеження потреб (розумний мінімалізм). З огляду на існуючі екологічні проблеми та зростання кількості економічних криз, зниження рівня споживання має стати етичною позицією, яка сприяє накопиченню соціальної енергії та подоланню кризи на громадському та індивідуальному рівнях;

- повага до соціальної справедливості. Це включає повагу до закону та пропорційність розподілу багатства та інших нагород. Історичний досвід показує, що успішний розвиток суспільства зазвичай можливий завдяки еволюційному доповненню цінностей та інтеграції позитивних властивостей, але не конфронтації. Досвід країн ЄС в економічному зростанні та розвитку соціальної справедливості показує, що вони побудовані насамперед на вказаних загально людських цінностях, яким підпорядковуються цінності ринкової економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ahrhám J., Bilan Y., Krauchenia A., Strielkowski W. Planning horizon in labour supply of Belarusian small entrepreneurs. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. 2015. Vol. 28(1). P. 773–787. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2015.1084238>.
2. Cábelková I., Strielkowski W. Is the level of taxation a product of culture? A cultural economics approach. *Society and Economy*. 2013. Vol. 35(4). P. 513–529. DOI: <https://doi.org/10.1556/SocEc.2013.0007>.
3. Gawel A. The Relationship between Entrepreneurship and Unemployment in the Business Cycle. *Journal of International Studies*. 2010. Vol. 3(1). P. 59–69.

4. Hofstede G., Neuijen B., Ohayv D. D., Sanders G. Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases. *Administrative science quarterly*. 1990. Vol. 35. P. 286–316.
5. Inglehart, R., Baker W. E. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American sociological review*. 2000. Vol. 65. P. 19–51.
6. Koudelková P., Strielkowski W., Hejlová D. Corruption and System Change in the Czech Republic: Firmlevel Evidence. *DANUBE: Law and Economics Review*. 2015. Vol. 6(1). P. 25–46. DOI: <https://doi.org/10.1515/danb-2015-0002>.
7. Stimac H., Simic M. L. Competitiveness in higher education: A need for marketing orientation and service quality. *Economics & Sociology*. 2012. Vol. 5(2). P. 23.
8. Strielkowski W., Weyskrabova B. Ukrainian labour migration and remittances in the Czech Republic. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. 2014. Vol. 105(1). P. 30–45. DOI: <https://doi.org/10.1111/tesg.12052>.
9. Ustubici A., Irdam D. The Impact of Remittances on Human Development: a Quantitative Analysis and Policy Implications. *Economics & Sociology*. 2012. Vol. 5(1). P. 74–95.
10. Yakovets T. Of the driving forces of social development. *The Philosophy of Economy*. 2012. Vol. 4. P. 33–37.

REFERENCES:

1. Abraham, J., Bilan, Y., Krauchenia, A., & Strielkowski, W. (2015). Planning horizon in labour supply of Belarussian small entrepreneurs. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 28(1), 773–787. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2015.1084238>.
2. Chabelkova, I., & Strielkowsky, W. (2013). Is the level of taxation a product of culture? A cultural economics approach. *Society and Economy*, 35(4), 513–529. DOI: <https://doi.org/10.1556/SocEc.2013.0007>.
3. Gawel, A. (2010). The Relationship between Entrepreneurship and Unemployment in the Business Cycle. *Journal of International Studies*, 3(1), 59–69.
4. Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D. D., & Sanders, G. (1990). Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases. *Administrative science quarterly*, 35, 286–316.
5. Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American sociological review*, 65, 19–51.
6. Koudelkova, P., Strielkowsky, W., & Hejlova, D. (2015). Corruption and System Change in the Czech Republic: Firmlevel Evidence. *DANUBE: Law and Economics Review*, 6(1), 25–46. DOI: <https://doi.org/10.1515/danb-2015-0002>.
7. Stimac, H., & Simic, M. L. (2012). Competitiveness in higher education: A need for marketing orientation and service quality. *Economics & Sociology*, 5(2), 23.
8. Strielkowsky, W., & Weyskrabova, B. (2014). Ukrainian labour migration and remittances in the Czech Republic. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 105(1), 30–45. DOI: <https://doi.org/10.1111/tesg.12052>.
9. Ustubici, A., & Irdam, D. (2012). The Impact of Remittances on Human Development: a Quantitative Analysis and Policy Implications. *Economics & Sociology*, 5(1), 74–95.
10. Yakovets, T. (2012). Of the driving forces of social development. *The Philosophy of Economy*, 4, 33–37.